

Bernard Mandeville en de actualiteit, of Niets is zakelijk, alles is persoonlijk

Arne C. Jansen,
Haarlem, 27-11-2018

Inhoud:

1. *Korte kennismaking met Bernard Mandeville*
2. *Mandevilles onderzoeksstrategie*
3. *Zelfvoorkeur ('filautia')*
4. *Samenleven gaat van au!*
5. *Staatskunst, het sociale primaat*
6. *Niets is zakelijk, alles is persoonlijk*

Inleiding

Op 15-11-2020 is het precies 350 jaar geleden dat Bernard Mandeville in Rotterdam werd geboren. Een excellente mensenkenner, die in de achttiende eeuw internationaal zeer bekend was. Sinds enkele decennia neemt de belangstelling voor zijn werk weer toe. Hij is de enige Nederlander met een vaste plaats in de Engelse literatuurgeschiedenis. Qua genialiteit wordt hij soms op een lijn gesteld met Shakespeare.

Over Mandevilles werk kun je op vele manieren praten. Voor mij gaat het minder om de historische Mandeville als wel om zijn actualiteit nu in de zin van: wat heb ik er zelf aan, wat kan ik er mee in mijn dagelijkse leven. Dan gaat het, zo is mijn ervaring, om Mandevilles onderzoeksstrategie met betrekking tot mens en samenleving. Deze is tijdloos en kan bovendien in principe door iedereen worden toegepast. Vat ik de essentie ervan kort samen, dan kom ik uit op: niets is zakelijk, alles is persoonlijk.

Ik sta eerst kort stil bij de historische persoon Mandeville. Zijn bibliografie bestaat uit zes boeken en daarnaast kleiner werk. Geschreven in een periode van zevenenveertig jaar. Een volledig overzicht staat op deze website www.bernard-mandeville.nl. Het vertaalde verzameld werk van Mandeville telt nu vijf delen. Er moeten nog twee delen bij komen.

1. Korte kennismaking met Bernard Mandeville

Waar komt de naam vandaan? Van bewoners van en rond 'chateau Mandville', bijna 200 km ten zuiden van Maastricht, op de grens van België en Frankrijk.

Bernard Mandevilles betovergrootvader kwam in 1568/9 als Waals militair in het leger van Alva naar de provincie Groningen. Zijn overgrootvader, grootvader en vader waren artsen en tevens betrokken bij het stadsbestuur van respectievelijk Nijmegen en Rotterdam.

De stamlijn van zijn moeder Judith Verhaar uit Schoonhoven bestaat uit kapiteins in dienst van de Rotterdamse admiraliteit, opererend in het Nederlandse rivierengebied.

Michael Mandeville en zijn vrouw kregen in Rotterdam twee kinderen die in leven bleven: Bernard en Petronella (1684-1774). Bernard bezoekt daar de Erasmiaensche of Latijnsche school en gaat daarna naar Leiden om geneeskunde te studeren. In maart 1691 is hij doctor in de geneeskunde.

Een bekend voorval in de geschiedenis van Rotterdam is het zogenaamde Costerman Oproer in Rotterdam. Vader en zoon Mandeville speelden hierin een actieve rol. Bernard Mandevilles pamflet, dat in de stad werd aangeplakt, geldt als sein tot de opstand, die ten doel had de hardvochtige en corrupte schout en baljuw Van Zuylen Nijevelt te verjagen. Deze verdween in eerste instantie, maar werd na langdurig onderzoek door stadhouder Willem III in zijn functie hersteld. Een van de gevolgen was dat vader Mandeville begin 1693 uit Rotterdam wordt verbannen. Hij vertrekt met zijn twee kinderen, zijn vrouw was in 1688 overleden, naar Amsterdam.

In hetzelfde jaar reist Bernard Mandeville door naar het Engeland van koningstadhouder Willem III. Om de taal te leren, maar het bevalt hem zo goed in Londen, het 'Holland aan de Theems', dat hij er als dokter aan de slag gaat. Hij trouwt in 1699 met Elisabeth Lawrence. Twee van hun kinderen worden volwassen en ze worden ook nog opa en oma. Zijn vrouw overlijdt in 1732, Bernard Mandeville op 01-02-1733.

Wat zijn boeken betreft zou hij misschien nauwelijks opgemerkt zijn als hij niet in 1723 door de Jury van Middlesex was aangeklaagd wegens de tweede versie van zijn boek *De fabel van de bijen*. De eerste versie was negen jaar eerder verschenen en deze gaf geen rumoer. Na 1723 trokken zijn critici ongenadig tegen Mandeville van leer. Hij pareerde hen met alles wat hij in zich had, en dat was niet weinig. Zijn boeken beleefden vele herdrukken.

Zijn overlijdensbericht geeft een betrouwbaar beeld van Mandeville.

“Op zondagmorgen jl. overleed in Hackney, in zijn 63ste levensjaar Bernard Mandeville, med. dr., auteur van de Fabel van de Bijen, van een Verhandeling over de hypochondrische en hysterische passies en verscheidene andere bijzondere stukken, waarvan enkele in vreemde talen zijn gepubliceerd.

Hij was zeer begaafd, bezat een ongewone schranderheid en sterk oordeelsvermogen. Hij was grondig bedreven in de kennis van de Klassieken, zeer ervaren in vele delen van de filosofie en een weetgierig onderzoeker van de menselijke natuur; welke bekwaamheden hem tot een waardevolle en onderhoudende metgezel maakten en waardoor hij terecht de waardering van verstandige en geletterde mensen kreeg.

In zijn beroep stond hij bekend om zijn welwillendheid en menselijkheid; in zijn persoonlijke hoedanigheid een oprechte vriend en in zijn hele levenswandel een buitengewoon rechtschapen en integere gentleman.”

Dit betreft zijn buitenkant. Maar vanbinnen zag het er bij Mandeville anders uit. Zoals hij zelf zegt, 'privé hield hij nooit op zichzelf te onderzoeken'. Zijn zelfreflectie had zeker te maken met de wijze waarop hij zijn beroep invulde. Minstens zo belangrijk was echter zijn bezorgdheid of hij op een goede wijze invulling gaf aan de christelijk-spirituele vroomheid die hij van huis uit had meegekregen. Hij was remonstrants opgevoed, in de theologische lijn van Adam Boreel (1603-1665) en Adriaen Paets (1631-1686).

Voor de godsdienstige rekkelijkheid in Nederland is van groot belang geweest hoe Erasmus tegen Socrates (469-399 v.Chr.) aankeek. Het gaat dan om wat Socrates zei, vlak voordat hij uit de gifbeker dronk. Hij zei: *'Of God onze werken goedkeuren zal, weet ik niet. Ten minste hebben wij vlijtig getracht, opdat wij hem zouden behagen. Echter heb ik goede hoop, dat hij onze pogingen ten goede zal nemen.*

In zijn samenspraak *Godsdienstig Gastmaal* reageert Erasmus hierop als volgt: *'Voorwaar, het is een verwonderlijk gemoed in zo iemand, die Christus en de heilige Schriften niet gekend had. Daarom als ik sommige dergelijke dingen lees van zulke mannen kan ik mij nauwelijks weerhouden te zeggen: heilige Sokrates bid voor ons!*' Pieter Rabus, vertaler van de *Samenspraken* van Erasmus en leraar van Mandeville in Rotterdam, voegde er in een voetnoot aan toe: *"Dat mag ik wel lijden."* Voor Mandeville ligt dit niet anders.

2. Mandevilles onderzoeksstrategie

De verleden tijd kunnen we op vele manieren indelen. Mandeville noemde zijn tijd *modern én donkermiddeleeuws*. Met modern bedoelde hij de Renaissance of Europese Lente, de bevrijding uit de donkere eeuwen, een jaar of duizend, van het christendom. De wedergeboorte van een klassieke Oudheid, die het accent legt op declericalisering, individualisering en humanisering. Deze Grieks-Romeinse inspiratie bewerkstelligde moderniteit. De klassieke vorming spat van Mandeville en zijn tijdgenoten af, zeker in Nederland. De mix van klassieke Oudheid en christelijkheid die in Nederland ontstond, zien we ook terug in het schilderij van Cornelis van Haarlem, die Democritus afbeeldt met een globe waarop een christelijk kruis staat.

Cornelis Cornelisz van Haarlem
(1562-1638)

Democritus 460-356vC en Heraclitus 540-480vC

Maar de donkermiddeleeuwsheid verdween niet, ze is hardnekkig. In de Engelse samenleving speelde na de komst van stadhouder-koning Willem III een diepgaand conflict tussen Tories, door verlies van oude glorie in hun trots gekrenkt en de meer koopmansgezinde Old Whigs. Dit patroon is verstoort gelijkenis met de huidige Brexit-controverse. In dat conflict roerden zich ook verschillende richtingen van de Anglicaanse kerk. Een van de geestelijken, White Kennett, predikte toen zodanig over absolute eerlijkheid, dat Mandeville erop reageerde met zijn

Morrende Korf of Eerlijk geworden schurken.

Let wel, pamfletten, preken en koffiehuisen waren de sociale media van die tijd, met een snelheid als van het internet – er waren heel veel drukkerijtjes in Londen - en niet minder turbulent.

Dat Mandevilles tijd vaak vroegkapitalistisch wordt genoemd, is overigens niet terecht. De mensen zijn altijd kapitalistisch geweest en gebleven. Wat sinds Marx kapitalistisch heet, duiden de oude Grieken aan als de god *Plutus*. Erasmus, in zijn beroemde *Lof der Zotheid*, schrijft: *"Plutus, hij alleen, is de vader van mensen en goden. Zoals vroeger het geval was, wordt ook nu, op zijn bevel alleen, het heilige en*

profane, al het hoge en lage door elkaar geklutst. Op zijn bevel gebeurt alles.” “Of je nu te maken hebt met pausen, vorsten, rechters, magistraten, vrienden, vijanden, de groten en kleinen der aarde: met geld is alles te koop. Maar de wijze wil daar niets van weten en daarom wordt hij zorgvuldig vermeden.”

De Europese Lente werd geen zomer. Want wat gebeurde er in de eeuwen daarna? Na de achttiende eeuw werden de negentiende en twintigste eeuw weer meer donkermiddeleeuws. De Grieks-Romeinse moderniteit werd, zoals Mandeville had voorzien, nagenoeg weggevaagd door geestdrijvers met politieke ideologieën, zoals liberalisme, socialisme, communisme, nationalisme en fascisme, die ook weer een maakbaarheid van mensen en/of samenlevingen veronderstellen.

Terug naar Mandeville.

Mandeville: *‘Een van de belangrijkste redenen waarom zo weinig mensen zichzelf begrijpen, is dat de meeste schrijvers hun altijd leren wat ze zouden moeten zijn, en zich er bijna nooit druk over maken hun te vertellen wat ze werkelijk zijn.’* Vertellen hoe mensen wel zijn, ziet Mandeville als zijn therapeutische doelstelling of opdracht. Ik kan me voorstellen dat hij die missie niet of niet in die mate zou hebben gehad, als hij in Nederland was gebleven. Hij was een immigrant uit een overwegend egalitaire samenleving in de Engelse klassenmaatschappij.

Mandeville gaat uit van een ‘modern’ mensbeeld, namelijk dat van de individuele mens als microkosmos. Mandeville volgt de zienswijze van de Grieken Democritus (460-356 v. Chr.) en Hippocrates (460-370 v. Chr.).

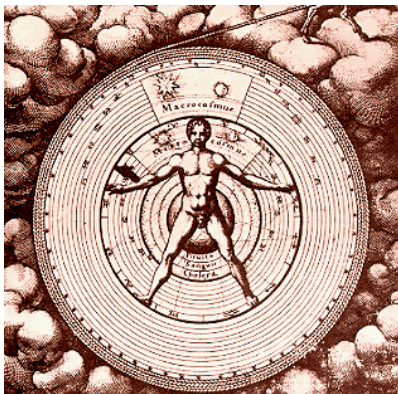
Hippocrates bezoekt Democritus

Democritus was de eerste van wie we weten dat hij de individuele mens als microkosmos beschouwde.¹ Hippocrates, grondlegger van de Westerse geneeskunde, zag de zieke mens als microkosmos.

Microkosmos, een kleine wereld, een unicaat. Deze perceptie betreft niet alleen mensen, maar alle levende wezens. Mandeville: *“Elk individu is een*

kleine wereld op zichzelf en alle schepselen proberen, voor zover hun verstand en vermogens het hun zullen toestaan, om dat eigen zelf gelukkig te maken.”

Om de microkosmos van een individu heen is alleen de macrokosmos, dat wil zeggen heelal of universum. Verder niets, behalve alle andere microkosmosen. Mandevilles moderne besef is ecologisch en economisch, rekening houdend met kringlopen buiten en in onszelf, die niet te bevatten zijn. Hij is volstrekt niet antropocentrisch.

Wel betekent deze kijk dat er niets reëel levends bestaat tussen microkosmos en macrokosmos. Deze vaststelling is uiterst belangrijk, als we ons realiseren dat wij met het grootste gemak doen alsof er tussen microkosmos en macrokosmos

¹ Zeer de moeite waard: *Demokritos, Stoffjes in het zonlicht* (2007), uitg. Damon

allerlei pseudo-levende schepselen met een zelfstandig bestaan zouden bestaan. Meestal in de vorm van begrippen, zoals soorten, samenleving, kerk, politiek en geloof. Maar bijvoorbeeld 'de politiek' is een fictie.

Wat via de media tot ons komt en welke berichtgeving wij dan als 'de actualiteit' beschouwen, hangt aan elkaar van dergelijke ficties. Maar het zijn hersenschimmen, die alleen tussen onze oren bestaan. Mensen spreken en spinnen ermee niet om begrepen te worden, maar om hun zin te krijgen. Geloof bijvoorbeeld wordt als het geen strikt persoonlijk geloof is, een middel om brood mee te verdienen en dan gaat het er fout mee, aldus Mandeville.

Uit Mandevilles mens- en wereldbeeld is zijn onderzoeksstrategie geboren, die niet anders kan inhouden dan dat hij alles wat hij onderzoekt rechtstreeks relateert aan de microkosmos. Mandeville:

“Wanneer ik van plan ben in de oorsprong te duiken van enige grondregel of politieke uitvinding ten nutte van de samenleving in het algemeen, dan vermoei ik mijn hoofd er niet mee te onderzoeken in welke tijd of welk land men het eerst ervan heeft gehoord en ook niet wat anderen erover hebben geschreven of gezegd. Maar ik ga direct naar de bron, de menselijke natuur zelf, en zoek naar het zwakke punt of het mankement bij de mens dat door die uitvinding wordt verholpen of gecompenseerd.”

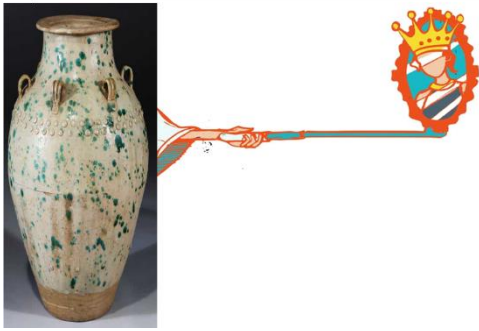
3. Zelfvoorkeur (Filautia)

De vraag is dan: hoe *is* die menselijke natuur? Die was toen niet anders dan in de Oudheid en nu niet anders dan toen Mandeville leefde. Het enige echte verschil tussen ons en onze voorouders zit in spullen, in het feit dat mensen in de loop der tijden technische, kunstmatige voorzieningen en hulpmiddelen hebben bedacht, uitgevoerd en verbeterd. Mandeville, in *De morrende korf of Eerlijk geworden schurken*: *“ALDUS bevordert ondeugd vindingrijkheid, die samen met tijd en nijverheid de gerieflijkheden van het leven, zijn werkelijke genoegens, welstand, gemak, tot zo'n hoogte had gebracht dat de echte armen beter leefden dan de rijken voorheen. En meer viel er niet over te zeggen.”* Van wat hier staat en Mandeville verder heeft behandeld, is vastgesteld dat Charles Darwin hierin de inspiratie vond voor zijn verhandeling over de oorsprong van de soorten, zijn evolutietheorie.

Onze spullen en onze buitenkant zijn duidelijk. Onze natuur in de zin van onze binnenkant is echter het grote raadsel. *“Uit wat voor vreemde tegenstrijdigheden is de mens gemaakt!”*, roept Mandeville uit. Onze binnenkant is met geen scan aan te tonen en toch voelbaar, merkbaar en kenbaar voor ieder individu zelf, en voor niemand anders.

Mandevilles probleem met zijn eigen binnenkant is al aangeroerd. De buitenkant van al wat leeft zegt weinig of niets over de binnenkant. Dat is ook het geval bij mensen, niet in het minst bij vooraanstaande mensen.

Selfie van de buitenkant

Mandeville: *'Dit heeft mij er vaak toe gebracht de deugden van vooraanstaande mensen te vergelijken met van die grote Chinese kruiken: zij geven een prachtige indruk en zijn zelfs voor een schoorsteen decoratief. Door de grote aantallen waarin ze te zien zijn en de waarde die eraan wordt toegekend, zou iemand denken dat zij zeer nuttig zouden kunnen zijn, maar kijk in een heleboel ervan en je zult er niets anders in vinden dan stof en spinnenwebben.'*

Selfie van de binnenkant

We weten inmiddels dat we vanbinnen een hoop chemisch gedoe zijn en bovendien dat de dienst wordt uitgemaakt door miljarden microben.

Desondanks is de werking van onze binnenkant te ingewikkeld om te snappen. Het idee dat de hersenen op zichzelf iets voorstellen, denk aan Descartes 'ik denk dus ik ben', is Mandeville vreemd. *"Ik heb niet de pretentie de functies van de hersenen te*

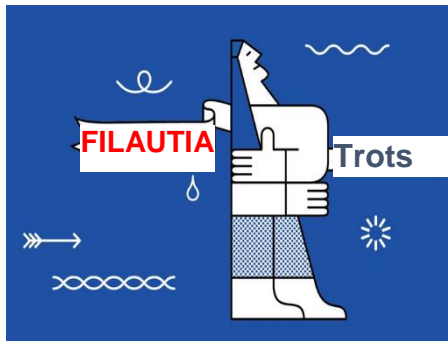
verklaren. Ik heb nooit van een systeem of een filosofie gehoord die dit kon." Hij heeft als specialist in depressieve aandoeningen scherp in de gaten dat onze ingewanden onze hersenen aansturen. Ingewanden worden tegenwoordig vaak ons tweede brein genoemd, maar ze lijken het eerste te zijn. Onze gevoelens zijn primair, ons verstand is de grote rationaliseerder ervan.

Het raadsel van onze binnenkant is echter groter dan nodig is. Dit komt volgens Mandeville doordat we tijdens onze opvoeding niet leren hoe we als mensen zijn, maar hoe we behoren te zijn. Dit is de schuld van theologen, filosofen, moralisten, ideologen en natuurlijk van degenen die naar hen luisteren.

De realiteit is dat levende wezens uit twee te onderscheiden lagen zijn samengesteld, een natuurlijke en een culturele. *Natuurlijk* is de laag van de mens in de wilde staat en *cultureel* die van de mens opgevoed als lid van een samenleving. Dat deze gelaagdheid zich in principe ook bij andere dieren voordoet, geeft Mandeville ook aan, lang voor de bioloog Frans de Waal hiermee kwam. Zolang een individu leeft, kan het zich niet van zijn natuurlijke laag ontdoen.

Natuurlijk is de mens een bang dier, *'a timorous Animal'*, aldus Mandeville. *Cultureel* is hij heel anders. Cultureel kan er sprake zijn van een graad van beschaving of civilisatie, maar het tegendeel kan ook het geval zijn. Mensen kunnen doetjes zijn, maar ook monsters, en beide tegelijk.²

²Zo verwijst Mandeville naar de uitroeiing van de miljoenen Indianen door de Spanjaarden volgens Bartholomé de las Casas in zijn verslag *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* (1552).

Ieder individu wordt bepaald door zijn basishartstocht. De Griekse term hiervoor is 'filautia'. Dit woord is lastig te vertalen en daardoor vaak verkeerd vertaald, bijvoorbeeld als eigenliefde of zelfzucht. Erasmus laat het daarom soms onvertaald.

Filautia doelt op het natuurlijke streven naar zelfbehoud in een onzekere omgeving, dat in alle levende schepsels de eigen basishartstocht is. We

zouden het misschien het instinct van eigenwaarde kunnen noemen.

'Heb je naaste lief als jezelf.' Voor wat met jezelf liefhebben wordt bedoeld, is geen gebod nodig, want dat is het natuurlijke instinct filautia. Het gebod je naaste lief te hebben, is een culturele formule, ingegeven door vrees. De oorsprong van dit gebod is voorchristelijk.

Mandeville bemerkte op een bepaald moment, dat het woord 'eigenliefde', als een oude vertaling van filautia, verkeerd begrepen werd. Hij verving het door 'zelfvoorkeur'. Mandeville definieert niet vaak, maar in dit geval geeft hij wel een omschrijving: *'Elk schepsel moet een echte voorkeur voor zijn eigen wezen hebben die uitgaat boven die welke het voor een ander wezen heeft. Zelfvoorkeur betekent dat ieder van ons zichzelf hoger waardeert dan zijn reële waarde, maar tegelijk nooit zonder twijfel is: ze gaat gepaard met onze bedeesdheid of bezorgdheid dat we onszelf inderdaad overwaarderen.'*

Ieder individu is dus tegelijk naar binnen en naar buiten gericht. We kunnen niet op onszelf gericht zijn zonder niet ook feitelijk of denkbeeldig op anderen gericht te zijn. We zoeken namelijk bevestiging van anderen en vergelijken ons eeuwig met anderen om voor onszelf het verschil te maken. Mandeville: *"Dat we zo'n buitengewoon belang hechten aan wat anderen van ons vinden, kan uit niets anders voortvloeien dan de enorme waardering die we voor onszelf hebben."*

Het gaat ons niet alleen om fysiek te overleven. Sterker, fysiek overleven blijkt lang niet altijd het belangrijkste te zijn. Zelfmoord is dan ook verklaarbaar vanuit zelfvoorkeur. Mandeville: *'Op grond van wat steeds bij zelfmoord wordt waargenomen, heb ik aangetoond dat er een dergelijke hartstocht van zelfvoorkeur in de menselijke natuur bestaat, en dat deze duidelijk verschilt van eigenliefde.'* De vrees voor schande is sterker dan de vrees voor de dood.

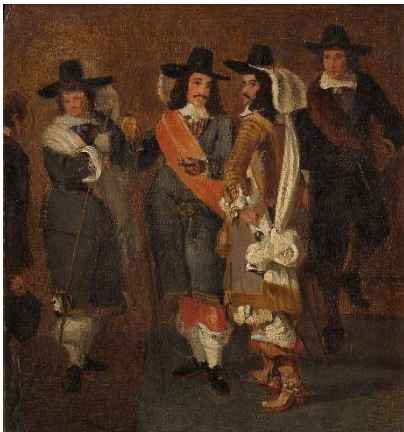
Ieder individu leeft zelfvoorkeur, vanbinnen, onzichtbaar. Maar de psychosomatische uiting ervan kennen we wel: trots. Trots kan heel goed verbloemd worden, zoals de mens alles kan veinzen en camoufleren. Gekrenkte trots kan gekoesterd worden als weemoed, kan bijdragen aan hypochondrie, maar kan in de vorm van wrok en wraak bijvoorbeeld ook tot nazisme leiden. En wat is schaamte dan? Het omgekeerde van trots. Wie nooit trots heeft gevoeld, kan niet door schaamte geroerd worden. De spanning van trots en schaamte houdt iedereen in de greep.

4. Samenleven gaat van au!

Het is niet anders. Voor twee mensen is het al niet eenvoudig samen te leven en nog meer mensen impliceren nog meer trots, meer frustratie en meer woede. Naarmate kennis en ervaring toenemen, komen er meer verlangens en worden behoeften en begeerten vermenigvuldigd. Deze leiden onvermijdelijk tot meer teleurstellingen en die wakkeren woede en agressie aan. Alle mensen zijn ontvankelijk voor woede.

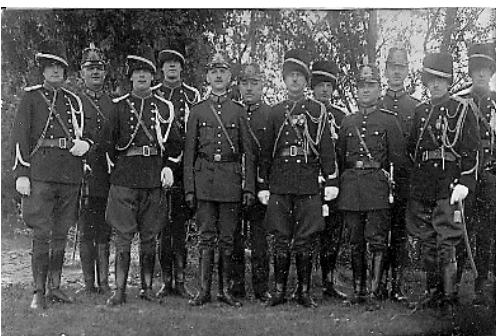
Mandeville: *“De mens zou in korte tijd het schadelijkste en verderfelijkste schepsel in de wereld worden, als hij telkens wanneer hij zijn tegenstander zou kunnen overweldigen, zijn gang kon gaan en hij dan geen kwaad te vrezen had, behalve van de persoon die hem woedend maakte.”*

Straffeloos je gang kunnen gaan, hiervan kent iedereen de voorbeelden, recent en historisch, dichtbij en veraf, grootschalig en kleinschalig. Het zogenaamde recht van de sterkste is *natuurlijk*, dat zien we al bij peuters. En Mandeville wist alles al van de potentat Van Zuylen Nijvelt. Maar het gaat verder. Wat Mandeville aangeeft, betreft niet alleen medemensen. Het adagium van de mens is niet het gewone ‘eten en gegeten’ worden, maar uitroeien, of het om medemensen of andere schepselen gaat.

We kennen allen de Nachtwacht van Rembrandt. Hier is afgebeeld de Rotterdamse schutterij het St. Joriscorps, een schilderij van Ludolf de Jongh. De vader van Bernard Mandeville was luitenant van deze schutterij. De schutterijen zouden er niet zijn geweest, als de mens van nature vreedzaam was geweest. En ik ook niet. Om dit te illustreren voeg ik een foto uit 1931 bij, waarop mijn toekomstige vader staat.

Politiemensen zijn het levende bewijs van het feit, dat mensen de enige schepselen zijn die politie nodig hebben, zodra ze in wat grotere aantallen verkeren.

De oorspronkelijke betekenis van politie is bestuur, regelgeving en handhaving. De leden van de Nachtwacht van Rembrandt in het Rijksmuseum zien in de bezoekers geen bewonderaars, maar risicofactoren. Daarom staan er ook oppassers en hangen er camera's. En even terzijde, zouden er andere dieren zijn die roepen om meer blauw op straat? ³

Mensen zijn dan wel niet sociaal, ze zijn prima sociabel, anders gezegd, ze zijn heel goed te socialiseren. Al vanaf de oertijd geldt *fabricando fabri fimus*: door in een samenleving samen te leven maken mensen elkaar sociabel. Van die sociabiliteit moeten bestuurders gebruik maken. In de eerste plaats moet woede geneutraliseerd

³ Dirk Draulans, *Samen voor ons eigen: sociaal gedrag van de prehistorie tot de Facebookgeneratie* (2012), blz. 293: 'Sociale insecten hebben [die verregaande specialisatie] ook, die hebben kinderverzorgsters en *politiedieren* en soldaten en voedselzoekers en gidsen die speuren naar nieuwe nestplaatsen'. Hij geeft niet aan waarop hij dit baseert. Of zijn insecten sociaal zijn, valt te betwijfelen.

worden. Mandeville: *“De eerste zorg van alle regeringen is daarom door strenge straffen zijn woede te beteugelen wanneer deze schade toebrengt en zodoende, door zijn angsten te doen toenemen, het onheil te voorkomen dat zijn woede zou kunnen teweegbrengen.”*

Maar hiermee kan niet worden volstaan. Mandeville: *“De enige nuttige hartstocht die de mens met het oog op de vrede en rust van een samenleving bezit, is zijn vrees, en hoe meer je daarop werkt, des te ordelijker en beheersbaarder hij zal zijn. Het is altijd door goed bestuur mogelijk een samenleving van binnen rustig te houden.”*

De filautia van de mens moet op een tegengestelde wijze, averechts, worden gekanaliseerd. Door van zijn bangheid en zijn vrees voor schande of gezichtsverlies gebruik te maken, door hem te leren om door middel van zijn angsten zijn woede te vernietigen, en door eindeloos en tot in het ogenschijnlijk belachelijke toe middelen te bedenken die zijn trots strelen. Straffen, met mate belonen en bang maken, onophoudelijk.

En ons eergevoel dan? Eer is angst voor schande, vrees voor de mening van anderen. De oorsprong van de eer ligt in onszelf, in onze zelfvoorkeur. Dat geldt ook voor onze zedelijke deugden, want *‘de zedelijke deugden zijn de politieke vrucht die vleierij bij de trots verwekte’*. Zedelijke deugden hebben niets met religie te maken.

Volgens Mandeville is het beginsel van de eer onverenigbaar met dat van christelijkheid, omdat eer in essentie betekent dat mensen zichzelf als afgod aanbidden, terwijl christelijkheid juist van hen verlangt dat ze niet aanmatigend zijn. Maar, stelt Mandeville vast: *‘de uitvinding van de eer is voor de beschaafde samenleving veel gunstiger is dan die van de deugd’*, waarmee hij de christelijke deugd van zelfverloochening bedoelt, die niet maatschappelijk is, maar strikt persoonlijk.

Wie minder overheid en deregulering wil, moet voor minder mensen zorgen. Want hoe meer mensen, des te meer bestuur, regels en handhaving er nodig zijn. En hoe beschaafder, des te subtieler en verfijnder moet de cultureel schijn of maskering zijn. Persoon betekent oorspronkelijk dan ook masker. Sociale huichelarij in positieve zin om elkaar te kunne verdragen.

5. Staatskunst, het sociale primaat

Miljoenen, miljarden individuen komen en gaan. Een beschaafde samenleving moet een kakofonie zijn van personen, die zich er het liefst niet of nauwelijks van bewust zijn dat hun doen en laten zich afspeelt onder de randvoorwaarden van ‘staatskunst’. Staatskunst zit niet in de wijsheid van personen, maar in de wetgeving en staatsinstellingen, die als gevolg van alle politieke bedrijvigheid in de loop van de tijd stukje bij beetje gegroeid zijn. Deze zijn even kunstmatig evolutionair als spullen.

Mandeville: *‘Van alle mogelijke middelen om naties blijvend te verzekeren van hun organisatie en alles waaraan zij verder waarde hechten, is er geen betere methode dan het beschermen en verankeren van hun constitutie met wijze wetten en het bedenken van zodanige vormen van bestuur, dat het algemeen welzijn geen grote schade kan ondervinden door het gebrek aan kennis of rechtschapenheid van ministers, als één van hen minder bekwaam of eerlijk zou blijken te zijn dan zij*

zouden wensen.' Scheiding der machten: Montesquieu werd geïnspireerd door Mandeville.

Met wijze wetten bedoelt Mandeville die ervan uitgaan hoe mensen zijn en juist niet hoe ze zouden moeten zijn. Wetten die gebaseerd zijn op het onvoorwaardelijk erkennen en respecteren van ieders kleine wereld. Deze opvatting ligt naar mijn mening ten grondslag aan de universele verklaring van de rechten van de mens.

Onoverzienbare tegenstrijdigheden horen bij beschaving. De consequentie is dat er geen oorzakelijk verband bestaat tussen wat ieder afzonderlijk individu bedoelt en beoogt en wat er in een samenlevingsverband gebeurt. Wat uit al het gedoe komt, is per definitie onvoorspelbaar. Mandeville: *"Bestuur en politiek zijn voor de meeste mensen ondoorgroendelijk en hun verwachtingen zijn op de keper beschouwd ongegrond. De stem des volks is geen toonbeeld van oordeelkunde."* Dit betreft nadrukkelijk niet alleen de minder bedeeden. Staatskunst in de zin van Mandeville is uiteindelijk voor iedereen het minst slecht.

Opmerkelijk is, aldus Mandeville, het verschijnsel dat hoe meer reden er is om tevreden en gelukkig te zijn, hoe meer de natie wordt belegerd door *state hypochondriacks*, 'staatszwaarmoedigen', dat wil zeggen klagers die altijd chagrijnig, wispelturig, vol kritiek en wantrouwig zijn ten aanzien van de bestuurders en het politieke bestel.⁴ Hier heeft hij vooral beter bedeeden op het oog, die vrezen het meest te verliezen te hebben. Iedereen is intrinsiek een bang dier.

Wie over bestuurders klaagt, heeft geen ongelijk, maar misschien helpt wat Mandeville erover zegt: *'De verstandigste, deugdzaamste en minst egoïstische ministers zijn de beste, maar ondertussen moeten er wel ministers zijn!'*

6. Niets is zakelijk, alles is persoonlijk

Er bestond en er bestaat alleen de eigen, persoonlijk actualiteit, die inherent is aan ieders microkosmos of kleine wereld. Actueel betekent wat op het ogenblik werkzaam, bestaand, toepasselijk of belangrijk is. 'De actualiteit' is een begrip en bestaat als zodanig niet.

Ik heb me beperkt tot Mandevilles onderzoeksstrategie. Wat hij allemaal besprak en hoe, is de moeite waard om zelf te lezen. Van belang is te beseffen dat hij geen theoreticus was. Hij stond in 1690 in Rotterdam niet aan de zijlijn en later in Engeland ook niet. Hij deed concrete voorstellen om bepaalde problemen aan te pakken. Hij stelde al in 1704 de rol van de Engelse staatskerk bij de slavernij in Amerika aan de kaak. Verder ging zijn aandacht speciaal uit naar de achtergestelde positie van vrouwen, naar godsdienstige onverdraagzaamheid, naar het omgaan met haatpredikers, naar de wijze waarop misdadigers werden behandeld en naar de onnodige ellende van het Engelse prostitutiewezen.

De Engelse critici van Mandeville wilden hem veroordelen en monddood maken. Uiteraard stond zijn werk op de Index van verboden boeken van de rooms-katholieke

---

⁴ Bij de ongemakkelijke omgang van het UK met de Europese Unie moet ik onwillekeurig aan William Temple (1628-1699) denken, die spleen of hypochondrie de Engelse ziekte noemt en dat Nederlanders daarvoor niet geschikt zijn.

kerk. De critici die tegen hem van leer trokken, stelde hij de vraag: *'Wat voor schade breng ik de mens toe, als ik hem meer met zichzelf bekend maak dan hij daarvoor was?'* Een doktersvraag, gebaseerd op de eed van Hippocrates.⁵

Het antwoord op deze vraag is uitgebleven. Mensen met macht en hun vazallen, in grotere en kleinere verbanden, hebben niets met iemand als Mandeville. Ze haten de dreigingen die van hem uitgaan.

Monsieur Jacques, hieronder op de Coolsingel in Rotterdam, niet op de hoogte van het doktersjargon, vertrouwde Mandevilles vraag niet helemaal. Maar zijn antwoord liet niet op zich wachten.

Monsieur Jacques:

*'Wil je echt weten,
dokter Mandeville,
wat voor schade
jij de mens toebrengt?'*

Wat dacht je van

- verlies van hersenspinsels,
- verlies van onverdraagzaamheid,
- verlies van boosheid,
- verlies van onverschilligheid,
- verlies van verveling?

Een kwestie van empirie

NIETS IS ZAKELIJK,

ALLES IS PERSOONLIJK.

⁵ In de eed van het KNMG van 2003 staat: 'Ik zal aan de patiënt geen schade doen.'